ATATÜRK'E NASIL BAKMAK

Mete TUNCAY (*)

Ankara'da, Gençlik Parkı'nın Opera yanındaki girişinde, ışıklı bir Atatürk portresinin altında şöyle yazılı: «Atatürkçülük; Atatürk'ün yolunda ondan daha ileri gitmektir.»

Bazı kimseler bu sözün kendisini fazla «ileriye gitmek» sayadursunlar, Atatürk'ün anısını saygıyla korumak istiyorsak, yapabileceğimiz tek şey budur. O da, «yolu»nu, «izlediği yöntem» diye değil «gösterdiği hedef» diye anlamak koşuluyla! Gerçekten, Atatürkçülüğün özü, «çağdaş uygarlık düşeyine erişme» hedefinde bulunmak gerekir. Yoksa, halka rağmen, biçimsel batılı değerleri topluma benimsetme çabalarının, —bir aydın azınlığı dışında— başarılı olamadığı besbelli değil mi?

Tek-parti yönetiminde, milletvekillerinin bir tek-seçici tarafından atanmasını, iki-dereceli (ilk derecesinde çok düşük katılmalı), açık oylamalı, gizli saymalı seçimleri, göstermeli kurumları, eğitim ve kültürün propaganda aracı kılınmasını, tarihte ve dilde girişilen turancı sözde-fetihleri, basında sansürü de aşan, hiç yazdırmamaları ya da yalnız dilediğini yazdırmaları ve Atatürk döneminin daha birçok özelliklerini bugün için savunma olanağı var mıdır?

Her kuşak tarihi yeniden yazmak, yani tarihle —o günün koşullarını gözönünde tutarak, ama— kendi benimsediği değerler açısından hesaplaşmak zorundadır.

Bizse, takın tarihimize birtakım tabular koymuşuz, bunu yapmıyoruz. Sonuç, Atatürkçülüğün ilkel bir din görünümüne bürünmesi oluyor. Atatürk'ün resimleri, (evlerimizde de var ya) devlet dairelerinin, hatta özel işletmelerin bütün odalarında asılı; heykeleri meydanlarımızı süslüyor; büstleri okul bahçelerinde, köy alanlarında. Ölümünün yıldönümlerinde dokuzu beş geçe saygı duruşuna kalkıyoruz. Her ulusal bayramda onu yücelten söylevler çekiyor, yazılar yazıyoruz: şimdiye dek söylenmemiş bir övgü cümlesi bulmak için kafamızı zorluyor, birbirimizle yarışıyoruz. Ama askerler, kurumsallaşan törenlerinde hepimizi geçiyor: Kara Harp Okulu'nda yoklama yapılırken, onun okul numarasını okuyup, «İçimizde» diye bağırıyor, şehirlerimizin kurtuluş bayramlarında büstünü kucaklayıp koşturuyorlar.

Bütün bu gösterilerde, itiraf etmek gerekir ki, çoğucası boş laf etmekteyiz. Dinsel nedenlerle Atatürk'e düşman olanların —sağlığında da, kırk yıl sonra da— sayıları çok olmasa da varlığı, toplumsal bir gerçek. Galiba, onların eline oynamak, ekmeklerine yağ sürmek korkusuyla, Atatürk'e dürüst olamıyoruz. İkiyüzlülük ediyoruz: kapalı kapılar ardında, diktatörlüğünden özel yaşamına varıncaya dek bire bin katarak onu çekiştiriyor, sonra kürsülere çıkıp aramızdan erken ayrılışına timsah gözyaşları döküyoruz.

İçtenlikten ve içerikten yoksun övgü edebiyatı, çoğu gençlerde, bizden edindikleri dudak alışkanlığını sürdürseler bile, Atatürk'e karşı bir ilgisizlik, giderek onu umursamazlık yarattı. Bunun başlıca sorumlusu, doğru ve inandırıcı olamayan ölçüsüzlüğümüzdür.

Atatürk'ün kazandığı askerî zaferleri ve toplum yaşayışında gerçekleştirdiği düzeltimleri, «insanlık tarihinde eşi menendi görülmemiş» gibilerinden yüceltmeye (1) daha ilkokul sıralarından koşullanan çocuklar, biraz büyüyüp de çevrelerinde olup bitenlere akılları ermeye başlayınca, bilincine tam varmasalar bile, dinbilimdekine benzeyen bir paradoksa düşüyorlar. Hani, eski Yunan'dan gelen Tanrı hakkında bir açmaz vardır. Tanrı, ya o kadar güçlü ya da o kadar iyi olmasa gerek; hem o kadar güçlü hem o kadar iyiyse, dünyadaki kötülükler nasıl olabiliyor? Onun gibi, Atatürk'e yakıştırdığımız tüm-erklilik ve sonsuz iyicillik karşısında, toplumumuzda bugüne dek süregelen kötülük-

(*) Mete Tuncay, Ankara Üniversitesi, S.B.F. Öğretim Üyesi.

(1) Kurtuluş Savaşımızın —siyasal önemi bir yana— çapı (tarafların kuvvetleri, ateş güçleri, kayıpları vb. gibi açılardan), İkinci Dünya Savaşı, hatta —Osmanlı ordularının da katıldığı— Birinci Dünya Savaşı ölçüleriyle karşılaştırılınca, pek abartılmaya elverişli değildir. Cumhuriyetin toplumsal düzeltimlerine gelince, bunları III. Selim ve II. Mahmud zamanlarında başlayıp günümüzde de süregelen bir zincirin orta halkaları diye görmek gerekir. Bu bakımdan, Cumhuriyet, özellikle İttihat ve Terakki döneminin doğrudan bir devamı gibidir. Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun içinden çıktığını reddederek, ondan tümüyle ayrı, yepyeni bir devlet olduğunu ileri sürenler ise, bu gerçekçi görüşü, nerede-var bir «küfür» sayarlar.

İZÜ - İSMAİL KARA TÜRKİYE'DE DİNİ HAYAT ARŞİVİ

leri nasıl açıklayabiliriz ki? Yoksa, Atatürk'ün zamanında işler çok iyiydi de, İnönü'nün, Bayar'ın, Gürsel'in, Sunay'ın, Korutürk'ün cumhurbaşkanlıkları zamanında mı bozuldu? Siyasal tutumlarına göre, bu soruya derece derece «evet» diyecekler çoktur. Ama, bütün o «evet»-ler de derece derece yanlıştır.

İlkini, İnönü'yü ele alalım. Gerçekten, Atatürk'ün diktatör olduğunu kabul etseler bile, onu Aydınlanma Çağı geleneğinde bir Hayırhah Despot sayıp, İnönü'yle birlikte kötü bir dikta yönetimi altına girdiğimize inananlar, biliyoruz ki eksik değildir. Bu inancı besleyenler, tipik bir örnek olarak, Değişmez Millî Şefliğin İnönü ile başladığını ileri sürerler. Oysa, biraz yakından bakılınca, bu yaygın sanının doğru olmadığı kolayca görülebilir. Gerçi, Atatürk'ün ölümünden bir buçuk ay sonra toplanan CHP Üsnomal (Olağanüstü) Büyük Kurultayında (ancak çok-partili yaşayışa geçilince kaldırılan) bir «değişmez genel başkanlık» ihdas edilmiştir. Fakat, Partinin daha 1927 Kongresinde kabul edilen Nizamnamesinin başındaki «Umumî Esaslar»ın 6. maddesi, «CHF'nın umumî reisi, fırkanın bânisi olan Gazi Mustafa Kemal Hazretleridir« diyor; 7. madde de, bir önceki madde dahil, «işbu umumî esaslar»ın «hiç bir veçhile tebdil edilemez»liğini öngörüyordu (2).

(2) Bu tüzüğü, partinin 1923 tarihli ilk tüzüğüyle karşılaştırırsak, dört yılda demokrasiden ne kadar uzaklaşıldığını görebiliriz.
Aklardığım maddede, Atatürk'ün «Gazi Mustafa Kemal Hazretleri» diye anılması ve kendisine «Paşa» denilmemesi, herhalde, bu Kongreden dört ay önce askerlikten ayrılmış olması nedeniyledir.
Geçenlerde, Büyük Nutkun 50. Yıldönümü dolayısıyla, Cumhuriyet gazetesinin verdiği Özel Ek'te «Bitmeyen Söylev» başlıklı bir makalesi yayımlanan Sayın Bülent Ecevit (aynı makale, Özgür İnsan dergisinin —49.— Kasım sayısında da basıldı), bu yazısını şöyle bitiriyordu: «Atatürk, Kurtuluş Savaşını askeri alanda sonuçlandıracak hedefe 'son hedef' dememiş, 'ilk hedef' demiştir. O, ilk hedefe ulaştıktan sonra da, meydan savaşlarında kazandığı asker üniformasını çıkararak bir yeni devlet kurucusunun giysilerini giyinmiş, ödevlerini üstlenmiştir.» (Sayın Ecevit'in, Atatürk'ün bu güzel davranışına karşıt olarak değindiği, o sıralar başka ülkelerde devletin başına geçer geçmez mareşal üniforması giyen sivil serüvencilerin kimler olabileceğini düşündüm. Hitler, bildiğim kadarıyla, rütbesiz bir asker elbisesi giyerdi; Mussolini'nin pek süslü bir üniforması vardı, ama o galiba faşist milis (Milizia Volontaria Fascista per la Sicurezza Nazionale) komutanı giysisiydi; Stalin açıktan mareşal olmuştu, fakat devletin başına geçer geçmez değil, yirmi yıl kadar sonra — İkinci Dünya Savaşı içinde; tarihi Atatürk'ten biraz geç ama, Sayın Ecevit gerillacılıktan mareşalliğe yükselen Yugoslavya Devlet Başkanı Josip Broz Tito'yu kastetmiş olmalı.)
Atatürk, orduları Akdeniz'e vardıktan sonra, ama 4 yıl 10 ay sonra, askerlikten ayrılmıştır. 1927 Haziran ayı sonuna kadar, Cumhurbaşkanımız da, Başbakanımız da, Meclis Başkanımız da (ayrıca, birtakım milletvekilleri, valiler, sefirler vb.) asker idiler (bazıları daha ileriki yıllara kadar da asker kaldılar). Bunu yedeklik sanmamalı. Örneğin, Sayın Ecevit'in CHP genel başkanlığındaki merhum selefi İsmet İnönü, başbakanken 30 Ağustos 1926'da 1. Ferikliğe (Orgeneralliğe) yükselmişti.
Bilindiği gibi, Erzurum Kongresi sırasındaki ilk istifasına (8 Temmuz 1919) kadar, Mustafa Kemal Paşa Osmanlı ordusunda Mirliva idi. 5 Ağustos 1921'de Başkumandanlık Kanunu ile TBMM Hükümeti Orduları'nın başına geçerek askerliğe dönmüş oldu. Sakarya zaferinden sonra, 19 Eylül 1921'de yine bir yasayla Gazi ünvanını ve Müşir rütbesini aldı. «Gazi». Osmanlı tarihî geleneği içinde, Gaza'ya, yani kutsal savaşa katılmış padişahlara verilen bir sıfattı; ancak savaştan zaferle dönen başkumandanlara da «Gazi» ünvanı verilirdi: son zamanlardaki Ahmet Muhtar ve Osman Paşa'lar gibi. Ama, 20. yüzyılın başlarında, bizde «Gazi» denilince, akla en çok —Yunan Harbi'nden ötürü— Sultan II. Abdülhamit gelirdi. Atatürk, özel bir yasayla bu soyadını alıncaya değin, Cumhuriyetin tek «gazi»si olarak, «Gazi M. Kemal» diye imza attı. Hz. Muhammed'in adlarından biri olan (Arapça «Seçkin» anlamındaki) «Mustafa», Atatürk'ün ilk adıydı. Söylenildiğine göre (yine Arapça «Yetkin» anlamına gelen) «Kemâl» ikinci adını, askerî okuldayken ona bir öğretmeni takmıştı. Soyadını aldıktan sonra, Atatürk «Mustafa»yı bıraktı, «Kemal»i ilk adı olarak kullandı. Daha sonra Dil Devrimi'nde bunu da değiştirdi. Anadolu Ajansı'nın 4 Şubat 1935 tarihli bir bülteninde şu açıklama vardır:
«İstihbaratımıza nazaran, Atatürkün taşıdığı Kamâl adı Arapça bir kelime olmadığı gibi Arapça Kemâl kelimesinin delâlet ettiği mânâda da değildir. Atatürk'ün muhafaza edilen özadı, Türkçe «ordu ve kale» mânâsına olan «Kamâl»dır. Son —â— üstündeki tahfif işareti —l—i yumuşatacak için, telâffuz hemen hemen Arapça «Kemâl» telâffuzuna yaklaştır.»
Güneş-dil teorisiyle belki yine «Kemal»e dönüştürülmüştür; ama onu saptayamadım.

Şu da var ki, İnönü'nün, Atatürk döneminin —sonundaki kısa bir dönem dışında— sürekli Cumhuriyet Hükümeti Başbakanı olarak, onun bütün sevap ve sorumluluklarına ortak olduğunu; çok-partili yaşayışa geçilinceye dek, kendi cumhurbaşkanlığı yıllarının da, bizi derinlemesine etkileyen bir dünya savaşına denk düştüğünü unutmamalıyız. Atatürk'ün zamanında iyi giden işlerin, İnönü'nün zamanında ve sonraki dönemlerde bozulduğu inancını daha çok tartışmak istemiyorum.

Şimdi de, az çok bilinen şeyler olmakla birlikte, Atatürk'ün —de-

İZÜ – İSMAİL KARA TÜRKİYE'DE DİNİ HAYAT ARŞİVİ

ğindiğim tabular nedeniyle— yeterince üstünde durulmayan bazı özelliklerini belirtmeye ve yorumlamaya çalışacağım.

Atatürk bir siyaset adamıydı; ama siyaseti kendi başına ve kendi içinde bir değer sayan, çağdaş anlamıyla çoğulcu demokrasiden yana bir siyasetçi değildi. Birtakım amaçları gerçekleştirme uğruna, siyaseti bir kenara itiliverilebilecek bir araç sayma eğilimindeydi. Onun, gerçekten kuvvetli olduğu nokta, başlangıçta, ülkenin sahiplerini (birincil olarak şeyhleri, ağaları, beyleri; ikincil olarak da İttihat ve Terakki ileri gelenlerini ve ordu subaylarını) iyi tanıması ve dinci - milliyetçi bir anlayışı alabildiğine vurgulayarak onlardan yararlanmayı bilmesiydi. Atatürk, Cumhuriyet döneminde Ordu, Parti ve Bürokrasi (mülkî idare) üçlüsü üstünde kurduğu denetimle, ülkenin birincil sahiplerinden, ilk bağlaşma kurduğu din adamları takımına karşı savaş açmış ve (Sünnî) Kürtlerin başkaldırmalarını ezmiş, fakat büyük toprak sahiplerinin ve tüccarların ekonomik egemenlikleriyle uğraşmamıştır. Daha doğrusu, gücü yetseydi, herhalde büyük toprak sahiplerinin etkisini kırmak isterdi; ama tam tersine, tüccarların (ve o zamanlar sayıları çok olmayan sanayicilerin) daha da kuvvetlenmelerini amaçlamıştır. Devlet desteğiyle, bunlardan bir burjuvazi yaratılması, Atatürk'ün gözünde çağdaşlaşmanın en doğru yoluydu.

Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı yıllarında vurguladığı dinci - milliyetçi anlayışın ilginç bir örneği (ki, «milliyet» İslâm Milliyeti anlamına da geldiği, «kavmiyet» demek olmadığı için, bu iki ideolojik öğe arasında herhangi bir çatışma yoktu), Ankara'ya geldiğinin ertesi günü yerel eşrafa, medenî geçinen batılıları «din-i İslâmı suret-i resmiyede tanımayan, İslâmları pazar gününü yevm-i tatil ve mübarek suretinde tanımağa icbar eden ve İslâmların yevm-i mahsusu olan cuma gününü resmen tanımayan milletler» oldukları için çekiştirmesidir (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, cilt II, s. 9. Tarih, 28.XII.1920 değil, 1919 olacak!). O Atatürk ki, daha sonraki yıllarda, uygarlık ve lâiklik adına, anayasadan «devletin dini» kaydını kaldırtacak ve hafta tatilini Cuma'dan Pazar'a aldırtacaktır.

Atatürk'ün 1789 Fransız Devrimi ilkelerinden genel çizgileriyle haberdar olduğu besbellidir; ama bu Devrimi hazırladıkları söylenilen düşünürleri doğru olarak tanımadığı şu örnekten anlaşılabilir: 1921 Aralık ayının başında, TBMM'nde İcra Vekilleri Hey'etinin Vazife ve Salâhiyetlerine dair kanun teklifi görüşülürken, Mersin Meb'usu Salâhattin Bey ve arkadaşlarının tefrik-i kuvva (yani, şimdiki anayasamızda olduğu gibi, kuvvetler ayrılığı) istemelerine karşılık, Mustafa Kemal Paşa tevhid-i kuvva (yani, kuvvetler birliği) ilkesini savunurken şöyle demektedir:

> Efendiler! Bu nazariyat-ı meşrutiyeti bulan en büyük filozofların bu nazariyatı kurmak için çalıştıkları esasları tetebbu ettim. Bunlara nüfuz ettim. Benim gördüğüm şudur: düşünmüşler ve nasıl yapalım da bu kuvve-i müstebide o irade-i içtimaiye ve milliyenin dününde kalabilsin. Yahut sıfıra müncer olabilsin diyorlar. Ve buna muvaffak olamamak yüzünden büyük ve derin bir ızdırap duyuyorlar. J. J. Rousseau'yu baştan nihayete kadar okuyunuz. Ben bunu okuduğum vakit, hakikat olduğuna kâil olduğum, bu kitap sahibinde iki esas gördüm. Birisi bu ızdırap, diğeri bir cinnettir. Merak ettim. Ahvâl-i hususiyesini tetkik ettim, anladım ki: hakikaten bu adam mecnun idi. Ve hâl-i cinnette bu eserini yazmıştır. Binaenaleyh; çok ve çok istinat ettiğimiz bu nazariye böyle bir dimağın mahsulüdür. (Ibid., cilt I, s. 216)

Beridebi baskı, 231

Oysa, bugün her Anayasa Hukuku öğrencisinin bilmesi istenildiği üzere, Atatürk'ün kendi savunduğu kuvvetler birliği Rousseau'dan gelmektedir, muhaliflerinin dayandıkları kuvvetler ayrımı fikri Montesquie'nündür.

Atatürk'ün halkçılıktan, geniş katılmalı bir demokrasiyi değil, yalnız anti-monarşizmi, statü ayrıcalıklarına düşmanlığı anladığı, açıktır. Muhalefetten hiç bir zaman hoşlanmamış; muhaliflerin varlığına katlanmak zorunda kaldığı zamanlarda da, onlara âdeta askerî bir taktik uygulamıştır. TBMMM'nin birinci ve ikinci dönemlerinin başlarında, 1920 güzünde «sol» muhalefete, 1923 - 24'te de «sağ» muhalefete karşı, önce bölmek ve bir bölümünü ele geçirmek, daha sonra öteki bölümünü aşırılığa iterek, en sonunda büsbütün yasaklatmak yöntemini izlemiştir.

Kendisi, giriştiği devrimci hareketler sırasında, bazı arkadaşlarının nefesleri kesilerek yarı yolda kaldıklarını söyler; ama o hareketlerin bir nedeninin de, tam bu sonucu elde etmek olmasından kuskulanılabilir. (1930'daki üç aylık Serbest Cumhuriyet Fırkası oyunu sayılmazsa) 1925'in ilk yarısından itibaren, Türkiye'de muhalefete ve dola

İZÜ - İSMAİL KARA TÜRKİYE'DE DİNİ HAYAT ARŞİVİ

yısıyla siyasete yaşama hakkı tanınmamıştır. Milletvekilleri onu değil; o, milletvekillerini bir bir seçmiştir. Teslim etmek gerekir ki, ilk yıllarda Atatürk'e karşı çıkan sol ve sağ muhalefet oldukça sığ bir düzeydeydi. Önemleri, geniş ölçüde, bastırılmış olmalarından ileri gelmektedir. Fakat, Atatürk onları kaldırdıktan sonra, halk kitleleriyle doğrudan bir ilişki kurmakta pek başarılı olamamıştır.

Artık, Atatürk konusuna boş övgüsüz ve sövgüsüz yaklaşmayı öğrenmeliyiz. Bize ve ona böylesi yaraşır. Atatürk'ü eleştirmek, bizim için bir anlamda kendimizi eleştirmek, özeleştirimizi yapmak demektir. Bundan yançizmekse, Atatürk'ten ve dolaysıyla kendimizden yabancılaşmayı göze almak olur.

Kendi vatanımız olduğu için, Türkiye'yi hep tek başına, biricik diye düşünüyoruz. Oysa, Birinci dünya Savaşı'ndan sonra dünyada kurulan yeni cumhriyetlerin çoğu, demokratik cumhuriyetler değil, başkanı kalıtsal olmayan diktatörlüklerdi; aşağı yukarı İtalyan faşizmi protatipine benzeyen rejimlerle yönetilmekteydi. Atatürk Türkiyesi, ülkede devlet gücüyle özel kapitalizmin gelişmesini sağlamaya çalışması bakımından o rejimlerle bir nitelik ortaklığı gösterir. Fakat, onların çoğundan farklı olarak, gerçekçi bir değerlendirmeyle, saldırgan bir emperyalist politika izleyecek kadar güçlü olmadığının bilincindedir. Bu, azımsanacak bir fark değildir; önemli ve mutlu bir farktır.

İZÜ - İSMAİL KARA TÜRKİYE'DE DİNİ HAYAT ARŞİVİ